

SO'FI OLLOYOR ASARLARIDA AXLOQIY TARBIYA

Rahmatov Erkin Tagaymuradovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

“Tarix va falsafa” kafedrasida dotsenti

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tel: [+998995708502](tel:+998995708502) email: rahmatoverkin909@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek ma'naviy-ma'rifiy me'rosida muhim o'rin tutgan So'fi Olloyor asarlarida **axloqiy tarbiya** masalasi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda mutafakkirning hayoti, ijodiy merosi, “Sabot ul-ojizin” asarining ta'limiy-ma'rifiy ahamiyati, undagi komil inson, sabr, hayo, halollik, nafsni jilovlash, ustozga hurmat, ilmga intilish, ijtimoiy mas'uliyat va ruhiy poklanish g'oyalari ochib beriladi. So'fi Olloyor axloqiy qarashlari faqat diniy-tasavvufiy doirada emas, balki shaxsni ma'naviy yetuklikka olib boruvchi pedagogik tizim sifatida talqin qilinadi. Maqolada tarixiy-manbashunoslik, germenevtik, aksiologik va pedagogik tahlil metodlari asosida mutafakkir merosining zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonidagi amaliy qo'llanish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. O'zbekiston ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish bo'yicha mavjud me'yoriy asoslar bilan So'fi Olloyor qarashlari o'rtasidagi mazmuniy uyg'unlik ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: So'fi Olloyor, axloqiy tarbiya, ma'naviy kamolot, tasavvufiy pedagogika, komil inson, Sabot ul-ojizin, nafs tarbiyasi, ma'rifat, odob, milliy qadriyatlar.

KIRISH

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida axloqiy tarbiya masalasi badiiy-estetik fikr bilan bir qatorda chuqur pedagogik, falsafiy va ijtimoiy mazmun kasb etgan. Mumtoz adabiy merosda insonni faqat bilimli shaxs sifatida emas, balki **odobli, mas'uliyatli, vijdonli, sabrli, halol va ma'naviy barkamol shaxs** sifatida shakllantirish g'oyasi ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan. Bu an'ana Ahmad Yassaviy hikmatlari, Alisher Navoiy asarlari, Mashrab lirikasida, keyingi davrlarda esa So'fi Olloyor ijodida o'ziga xos tarzda davom etgan. So'fi Olloyor merosi o'zbek adabiyoti, tasavvuf tarixi va pedagogik tafakkur taraqqiyotida shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan yaxlit axloqiy-ma'rifiy tizim sifatida baholanishi mumkin.

So'fi Olloyor haqida mavjud manbalarda u 1644-yilda Kattaqo'rg'on bekligi Minglar qishlog'ida tug'ilgani, 1724-yilda Denovda vafot etgani, tariqat arbobi va

mutasavvuf shoir sifatida tanilgani qayd etiladi. U shayxlar maktabi va Buxorodagi Jo'ybor shayxlari dargohida ta'lim olgan, arab va fors tillarini egallagan, Abdulazizxon davrida boj mahkamasida xizmat qilgan, keyinchalik bu lavozimdan voz kechib, tasavvuf yo'liga kirgan. Bu ma'lumotlar So'fi Olloyor shaxsiyatini faqat adib yoki shoir sifatida emas, balki hayotiy tajriba, diniy-ma'rifiy bilim, ruhiy tarbiya va ijtimoiy kuzatishlar asosida shakllangan mutafakkir sifatida ko'rsatadi.

So'fi Olloyor ijodining asosiy xususiyati shundaki, u tasavvufiy ta'limotni murakkab nazariy shaklda emas, xalq tushunadigan sodda, ravon va ta'sirchan badiiy-uslubiy shaklda ifodalagan. Uning "Maslak ul-muttaqin", "Murod ul-orifin", "Maxzan ul-mute'in" va "Sabot ul-ujizin" kabi asarlari diniy-ma'rifiy, axloqiy va pedagogik mazmuni bilan ajralib turadi. Manbalarda So'fi Olloyorning ushbu to'rt yirik masnaviysi taqvo, oriflik, itoat, sabr va ma'naviy barqarorlik g'oyalarini targ'ib qilgani ko'rsatiladi. Ayniqsa, "Sabot ul-ujizin" asari xalq orasida keng tarqalgan, uzoq vaqt maktab va madrasalarda o'qitilgan, yosh avlodning diniy, axloqiy va ma'naviy tarbiyasida muhim qo'llanma vazifasini bajargan. Tadqiqotlarda bu asar maktab darsliklari va eski usul ta'limida o'ziga xos o'rin egallagani, unga ko'plab sharhlar yozilgani qayd etiladi.

Bugungi ta'lim tizimida axloqiy tarbiya masalasining dolzarbligi yanada kuchaymoqda. Raqamli axborot oqimi, globallashuv, ijtimoiy tarmoqlar ta'siri, iste'molchilik kayfiyati, shaxsiy manfaatni mutlaq ustun qo'yish holatlari yoshlar tarbiyasida yangi muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Bunday sharoitda milliy adabiy merosni, xususan, So'fi Olloyor kabi mutafakkirlarning axloqiy qarashlarini ta'lim-tarbiya jarayoniga ilmiy asosda olib kirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin etilib, shaxsni intellektual, ma'naviy-axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirish vazifasi belgilangan. Bu norma So'fi Olloyor merosini zamonaviy pedagogik muhitda faqat tarixiy-adabiy manba sifatida emas, balki **ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish vositasi** sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Axloqiy tarbiya tushunchasi shaxsda ezgulik va yomonlikni farqlash, ijtimoiy me'yorlarga ongli amal qilish, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his etish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, o'zini nazorat qilish va ma'naviy qadriyatlarga tayanib yashash ko'nikmalarini shakllantirish jarayonidir. So'fi Olloyor asarlarida bu jarayon faqat tashqi odob qoidalarini o'rgatish bilan cheklanmaydi. U insonning ichki dunyosini poklash, qalbni g'aflatdan uyg'otish, nafsni tarbiyalash, ilmni amal bilan bog'lash, so'z va xatti-harakat birligini ta'minlash kabi chuqur ruhiy-

ma'naviy masalalar bilan bog'lanadi. Shu sababli So'fi Olloyor axloqiy qarashlari zamonaviy pedagogika tilida **shaxsga yo'naltirilgan tarbiya, qadriyatli yondashuv, refleksiv tarbiya, kompetensiyaviy rivojlanish va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish** g'oyalari bilan uyg'un talqin qilinishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

So'fi Olloyor ijodini o'rganishda adabiyotshunoslik, matnshunoslik, tasavvufshunoslik va pedagogika sohalari o'zaro tutashadi. Mutafakkir merosi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda ko'proq "Sabot ul-ojizin" asarining matniy xususiyatlari, diniy-ma'rifiy mazmuni, til va uslub imkoniyatlari, hikoyatlar manbasi, tasavvufiy tushunchalar tizimi, xalq ta'limidagi o'rni hamda badiiy san'atlari tahlil qilingan. Sh. Sirojiddinov, R. Zohid, I. Haqqul, R. Orzibekov, M. Boysoatov kabi o'zbek olimlari va tadqiqotchilarining ilmiy ishlari So'fi Olloyor merosini chuqurroq anglashda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Sh. Sirojiddinov So'fi Olloyor asarlarini u yashagan davr, ijtimoiy muhit va diniy-ma'rifiy ehtiyojlar bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. R. Zohidning "Sabot ul-ojizin" sharhiga oid izlanishlari esa asarni matnshunoslik va ma'no qatlamlari bo'yicha tahlil qilishda alohida ahamiyatga ega.

M. Boysoatovning "Sabot ul-ojizin" hikoyatlarining manbalari va matniy tadqiqiga bag'ishlangan maqolasida asarning matnshunoslik va o'zbek adabiyotidagi o'rni, maktab darsliklarida o'qitilish sabablari hamda o'zidan oldingi manbalardan farqli jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda "Sabot ul-ojizin"da aqida, komil inson axloqi, ilohiy muhabbat va yoshlar tarbiyasi kabi mavzular mujassam ekani ko'rsatiladi. Bu qarashlar So'fi Olloyor asarlarini axloqiy tarbiya nazariyasi nuqtayi nazaridan o'rganish uchun muhim metodologik zamin yaratadi.

Maqolada **tarixiy-genetik metod** asosida So'fi Olloyor qarashlarining XVII–XVIII asr Markaziy Osiyo ijtimoiy-ma'naviy muhiti bilan bog'liqligi tahlil qilindi. **Matnshunoslik metodi** orqali "Sabot ul-ojizin" va unga oid sharhlar mazmunidagi tarbiyaviy g'oyalar aniqlashtirildi. **Germenevtik yondashuv** yordamida mutafakkir asarlaridagi ramziy, axloqiy va tasavvufiy ma'nolar zamonaviy ta'lim-tarbiya tushunchalari bilan bog'landi. **Aksiologik tahlil** orqali asarlarda ilgari surilgan qadriyatlar tizimi, ya'ni sabr, halollik, adolat, hayo, tavozu, saxovat, ilm, ustozga hurmat va ijtimoiy mas'uliyat pedagogik mazmunda baholandi. **Qiyosiy-pedagogik yondashuv** esa So'fi Olloyor merosini hozirgi ma'naviy tarbiya konsepsiyalari, milliy ta'lim talablari va yoshlar tarbiyasi bilan bog'lash imkonini berdi.

Metodologik jihatdan maqola axloqiy tarbiyani uch darajada tahlil qiladi. Bir daraja shaxsning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib, unda nafsni nazorat qilish, qalb

pokligi, vijdon, niyat va o'zini baholash muhim o'rin tutadi. Yana bir daraja shaxslararo munosabatlar tizimiga aloqador bo'lib, unda ota-ona, ustoz, shogird, do'st, qo'shni va jamiyat oldidagi burch anglanadi. Keyingi daraja ijtimoiy-amaliy mazmunga ega bo'lib, unda axloqiy fazilatlar shaxsning kundalik hayoti, kasbiy faoliyati, ta'lim jarayoni va fuqarolik pozitsiyasida namoyon bo'ladi. Shu asosda So'fi Olloyor asarlarida axloqiy tarbiya faqat nasihat emas, balki **inson shaxsini ichki poklanishdan ijtimoiy foydali faoliyatga olib boruvchi uzluksiz jarayon** sifatida talqin qilinadi.

O'zbekiston Respublikasida "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" asosida bolalarda o'z tuyg'ularini boshqarish, ijtimoiy motivlarni uyg'otish, milliy an'analarga qiziqish, yaqinlarga g'amxo'rlik qilish kabi ehtiyojlarni shakllantirish vazifalari belgilangan. Bu vazifalar So'fi Olloyor merosidagi axloqiy tarbiya g'oyalari bilan mazmunan uyg'un keladi. Chunki mutafakkir nazarida tarbiya inson qalbida ezgulikka moyillik uyg'otishdan boshlanadi, keyin bu moyillik xulq, muomala, amal va ijtimoiy mas'uliyatda mustahkamlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

So'fi Olloyor asarlarida axloqiy tarbiyaning markazida **qalb tarbiyasi** turadi. Qalb tasavvufiy-pedagogik ma'noda insonning ma'naviy markazi, niyat manbai, ezgulik va yovuzlikni farqlash imkonini beruvchi ichki mezon sifatida talqin qilinadi. Mutafakkirning axloqiy qarashlarida tashqi odob ichki poklikdan ajralmaydi. Insonning so'zi chiroyli bo'lishi, muomalasi muloyim bo'lishi, ibodati tartibli bo'lishi mumkin, ammo qalbida kibr, hasad, riyo, g'azab, manmanlik va manfaatparastlik saqlansa, bunday tashqi ko'rinish haqiqiy axloqiy yetuklikni anglatmaydi. Shu jihatdan So'fi Olloyor tarbiyasi ko'rinish tarbiyasi emas, **mohiyat tarbiyasidir**.

Mutafakkirning axloqiy tizimida **nafs tarbiyasi** alohida o'rin egallaydi. Nafs insonni o'z manfaatiga ortiqcha bog'lab qo'yadigan, uni sabrsizlikka, hirsga, hasadga, g'ururga va adolatsizlikka boshlaydigan ichki kuch sifatida talqin qilinadi. Nafsni butunlay yo'q qilish emas, uni aql, vijdon, imon va ma'rifat orqali boshqarish So'fi Olloyor axloqiy pedagogikasining asosiy yo'nalishidir. Bu g'oya zamonaviy pedagogikada o'zini o'zi boshqarish, emotsional intellekt, irodaviy barqarorlik va mas'uliyatli qaror qabul qilish tushunchalari bilan bog'lanadi. O'quvchi yoki talaba bilimga ega bo'lishi mumkin, lekin u o'z istaklarini nazorat qila olmasa, boshqalarning haqqini hurmat qilmasa, vaqtni qadrlamasa, ilmni shaxsiy kamolotga aylantira olmaydi. So'fi Olloyor merosi aynan shu nuqtada zamonaviy ta'lim uchun muhim tarbiyaviy manba bo'la oladi.

“Sabot ul-ojizin”dagi **sabr** tushunchasi oddiy chidash yoki jim turish ma’nosida emas, balki maqsad sari ma’naviy barqarorlik bilan yurish, qiyinchilik qarshisida o’zini yo’qotmaslik, g’azab va shoshqaloqlikdan tiyilish, xato qilganda tuzalishga kuch topish sifatida namoyon bo’ladi. Pedagogik jarayonda sabr o’quvchining o’rganishdagi qiyinchiliklarni yengishi, murakkab mavzuni qayta-qayta mashq qilishi, xatoni tabiiy o’sish bosqichi sifatida qabul qilishi bilan bog’liq. O’qituvchi uchun sabr talabaga individual yondashish, uning rivojlanish sur’atini tushunish, faqat jazolash emas, yo’l ko’rsatish orqali tarbiyalashdir. Shu ma’noda So’fi Olloyor sabrni passivlik emas, **ma’naviy faoliyat** darajasiga ko’taradi.

Mutafakkir asarlarida **ilm va amal birligi** axloqiy tarbiyaning muhim qonuniyati sifatida namoyon bo’ladi. Ilm insonni faqat bilimdon qilishi yetarli emas, u xulqni o’zgartirishi, dunyoqarashni teranlashtirishi, mas’uliyatni kuchaytirishi lozim. Agar ilm insonda kibr uyg’otsa, boshqalarni mensimaslikka sabab bo’lsa, u axloqiy maqsadidan uzoqlashadi. So’fi Olloyor qarashlarida haqiqiy ilm kamtarlik, halollik va foydali amal bilan tasdiqlanadi. Bu yondashuv bugungi oliy ta’limda ham dolzarb. Masalan, talaba kasbiy bilimlarni egallashi mumkin, lekin akademik halollikka rioya qilmasa, plagiatga yo’l qo’ysa, jamoada ishlash madaniyatiga ega bo’lmasa, uning bilimlari to’laqonli kasbiy kompetensiyaga aylanmaydi. Demak, So’fi Olloyor merosidagi ilm-amal uyg’unligi hozirgi kompetensiyaviy ta’lim tamoyillari bilan bevosita bog’liq.

So’fi Olloyor axloqiy tarbiyasida **hayo va odob** tushunchalari ham muhim o’rin tutadi. Hayo insonning o’zini ichki nazorat qilishi, nomaqbul so’z va xatti-harakatlardan tiyilishi, boshqalar oldidagi mas’uliyatini his etishi bilan bog’liq. Hayo faqat tashqi tortinchoqlik emas, balki vijdoniy uyg’oqlikdir. Odob esa shaxsning so’zlashish, tinglash, muomala qilish, munosabat bildirish, kattaga hurmat, kichikka izzat, ilm ahliga ehtirom ko’rsatish kabi amaliy xatti-harakatlarida ifodalanadi. Bugungi ta’lim muassasasida bu g’oyalar muloqot madaniyati, akademik muhit, ustoz-shogird munosabati, guruhda ishlash, tanqidni qabul qilish va bahs madaniyatida namoyon bo’ladi.

Mutafakkir merosida **ustoz-shogird munosabati** axloqiy tarbiyaning samarali mexanizmi sifatida ko’rinadi. Ustoz faqat bilim beruvchi emas, balki xulq namunasi, ma’naviy yo’l ko’rsatuvchi, shogirdning qalbini uyg’otuvchi shaxsdir. Shogird esa faqat eshituvchi emas, o’z ustida ishlovchi, savol beruvchi, amal qiluvchi, o’zini tarbiyalovchi subyektdir. Zamonaviy pedagogikada bu yondashuv mentorlik, tyutorlik, individual ta’lim yo’nalishi va shaxsiy rivojlanish trayektoriyasi tushunchalari bilan uyg’unlashadi. So’fi Olloyor asarlarida ustozga hurmat ko’r-ko’rona itoat sifatida

emas, ilm va tajriba egasiga ehtirom, undan foydali xulosa chiqarish, o'zini tarbiyalashga tayyorlik sifatida namoyon bo'ladi.

So'fi Olloyor qarashlarida **halollik** ijtimoiy axloqning asosiy mezonlaridan biridir. Halollik faqat moddiy boylik yoki savdo-sotiqdagi to'g'rilik bilan cheklanmaydi. U fikrda, so'zda, munosabatda, ilm olishda, mehnatda va va'daga sodiqlikda namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida halollik o'quvchi va talabaning mustaqil ishlashi, imtihonda adolatli ishtirok etishi, o'z fikrini birovning g'oyasi hisobiga bezamasligi, manbani to'g'ri ko'rsatishi, topshiriqni vijdonan bajarishi bilan bog'liq. Shuning uchun So'fi Olloyor asarlaridagi halollik g'oyasi akademik halollik madaniyatini shakllantirishda samarali ma'naviy asos bo'lishi mumkin.

Axloqiy tarbiyaning yana bir tarkibiy unsuri **tavozu**dir. Tavozi insonning o'zini past ko'rsatishi emas, balki o'z imkoniyatini to'g'ri baholashi, bilim va martaba sababli manmanlikka berilmasligi, boshqalarning qadrini tan olishi, o'rganishdan to'xtamasligidir. Tavozi ilmiy muhitda ayniqsa muhim. Ilmiy izlanish olib borayotgan talaba yoki tadqiqotchi o'z natijasini mutlaq haqiqat deb bilmasligi, manbalarni hurmat qilishi, tanqidiy fikrni qabul qilishi, ilmiy halollikni saqlashi kerak. So'fi Olloyor qarashlarida bunday fazilat insonni ma'naviy yuksaltiradi, chunki kibr ilmning nurini pasaytiradi, tavozi esa uni hayotiy hikmatga aylantiradi.

So'fi Olloyor asarlarida **adolat** shaxsiy va ijtimoiy tarbiyani bog'lovchi tushuncha sifatida ko'rinadi. Adolat insonning o'ziga, boshqalarga, jamiyatga va Yaratganga munosabatida me'yorni saqlashidir. Pedagogik jarayonda adolat baholashda xolislik, barcha o'quvchilarga teng imkoniyat yaratish, shaxsni kamsitmaslik, intizomiy talablarni hammaga bir xil tatbiq etish, rag'bat va tanbehni mezon asosida qo'llash orqali namoyon bo'ladi. Talaba uchun adolat jamoaviy ishda mas'uliyatni bo'lishish, boshqalarning mehnatini tan olish, guruhdagi zaifroq a'zoga yordam berish, ustoz va tengdoshlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishda ko'rinadi.

So'fi Olloyor merosining amaliy ahamiyati shundaki, uning asarlaridagi axloqiy g'oyalar zamonaviy ta'lim jarayonida turli metodik shakllarda qo'llanishi mumkin. Adabiyot, tarbiya, ma'naviyat asoslari, pedagogika, psixologiya, tarix, falsafa va dinshunoslik fanlarida So'fi Olloyor asarlaridan **matn tahlili, muammoli savol, bahs-munozara, qadriyatlar xaritasi, axloqiy vaziyat tahlili, reflektiv esse, ustozshogird modeli, hayotiy misollar bilan bog'langan seminar** shaklida foydalanish mumkin. Masalan, "sabr" mavzusi o'rganilganda talabalarga murakkab vaziyat beriladi. Guruhda bir talaba xato qilgan, boshqalarning ishi kechikkan, jamoada norozilik paydo bo'lgan. Talabalar So'fi Olloyor qarashlari asosida sabr, adolat va

mas'uliyat mezonlarini qo'llab, vaziyatni axloqiy jihatdan baholaydilar. Bu jarayon nazariy tushunchani amaliy qarorga aylantiradi.

Yana bir amaliy yondashuv sifatida "ilm va amal birligi" mavzusida reflektiv topshiriq berish mumkin. Talaba o'z kasbiy sohasida bilimi jamiyatga qanday foyda keltirishi, bu bilimni halol mehnat bilan qanday bog'lashi, akademik halollikni qanday saqlashi haqida yozadi. Bunda So'fi Olloyor merosidagi ilmning axloqiy mas'uliyat bilan bog'lanishi zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday topshiriq talabada faqat nazariy fikr emas, **o'zini baholash, vijdoniy nazorat, kasbiy mas'uliyat va hayotiy pozitsiyani** rivojlantiradi.

So'fi Olloyor asarlaridagi axloqiy tarbiyani maktab va oliy ta'limda qo'llashda yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Boshlang'ich va o'rta ta'limda axloqiy g'oyalar qisqa hikoyatlar, obrazli tushuntirishlar, suhbatlar, rolli o'yinlar orqali berilishi maqsadga muvofiq. Oliy ta'limda esa matnshunoslik tahlili, tarixiy-kontekstual yondashuv, ilmiy maqola yozish, manbalar bilan ishlash, qadriyatlar tahlili va kasbiy etika bilan bog'lash samaraliroq bo'ladi. Bu farqlash axloqiy tarbiyaning bosqichma-bosqich, uzluksiz va yoshga mos tashkil etilishini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

So'fi Olloyor asarlarida axloqiy tarbiya masalasi bugungi ma'naviy-ma'rifiy ishlar uchun ikki jihatdan muhim. U milliy adabiy merosni ta'lim jarayoniga qaytaradi va tarbiyani mavhum nasihatdan amaliy xulq madaniyatiga aylantirish imkonini beradi. Hozirgi ta'limda axloqiy tarbiya ba'zan tadbirlar, shiorlar, umumiy chaqiriqlar yoki bayramona ma'ruzalar bilan cheklanib qoladi. Bunday yondashuv qisqa muddatli ta'sir beradi, lekin shaxsning ichki dunyosini barqaror o'zgartira olmaydi. So'fi Olloyor merosi esa tarbiyani qalb, aql, so'z, amal va ijtimoiy munosabat birligida ko'radi. Shu sababli uning qarashlari ta'lim tizimiga chuqurroq metodik asos berishi mumkin.

Mavjud muammolardan biri So'fi Olloyor asarlarini zamonaviy o'quvchi va talaba uchun tushunarli shaklda taqdim etish masalasidir. Mumtoz matnlarning tili, diniy-tasavvufiy istilohlari, tarixiy konteksti va ramziy ifodalari ayrim yoshlar uchun murakkab ko'rinishi mumkin. Agar o'qituvchi bu matnlarni faqat yodlash yoki quruq tarjima qilish bilan cheklasa, asarning tarbiyaviy ta'siri pasayadi. Shuning uchun So'fi Olloyor asarlarini o'qitishda sharhli matn, lug'at, izohli topshiriq, hayotiy vaziyat, zamonaviy muammo bilan bog'lash, qiyosiy savol va ijodiy tahlil kabi usullar zarur. R. Zohid tomonidan tayyorlangan sharhlar, matnshunoslik izlanishlari va zamonaviy nashrlar bu borada muhim tayanch bo'la oladi.

Yana bir muammo axloqiy tarbiyani baholash mezonlari bilan bog'liq. Bilimni test orqali o'lchash nisbatan oson, lekin sabr, hayo, halollik, mas'uliyat, adolat, tavozu kabi fazilatlarni baholash murakkab. Shu sababli So'fi Olloyor merosidan foydalanishda baholash faqat savol-javob shaklida emas, balki kuzatuv, reflektiv yozuv, guruhdagi muomala, loyiha faoliyati, jamoaviy mas'uliyat, akademik halollik, mustaqil fikr va hayotiy vaziyatni tahlil qilish orqali amalga oshirilishi kerak. O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish vazifasi qayd etilgan. Bu vazifa So'fi Olloyor merosini zamonaviy tarbiya indikatorlari bilan bog'lash uchun ham nazariy, ham amaliy imkoniyat yaratadi.

So'fi Olloyor asarlarida axloqiy tarbiyaning kuchli tomoni uning **ichki motivatsiyaga tayanishi**dir. Tashqi nazorat vaqtincha tartib yaratishi mumkin, ammo ichki vijdon shakllanmasa, inson nazorat yo'q joyda axloqiy me'yorni buzishi ehtimoli ortadi. Mutafakkirning asosiy g'oyasi shundaki, inson o'z qalbi oldida mas'ul bo'lishni o'rganishi kerak. Zamonaviy ta'limda bu g'oya o'zini o'zi nazorat qilish, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, hayotiy ko'nikmalar va fuqarolik madaniyati bilan uyg'unlashadi.

So'fi Olloyor merosini zamonaviy ta'limga tatbiq etishda uni faqat diniy nasihatlar majmui sifatida tor talqin qilish to'g'ri emas. Uning asarlarida diniy-ma'rifiy qatlam bilan birga universal axloqiy mazmun ham mavjud. Halollik, mehr, sabr, ilm, adolat, kamtarlik, g'amxo'rlik, ota-onaga hurmat, ustozga ehtirom, jamiyat oldidagi burch kabi qadriyatlar har qanday ta'lim tizimi uchun muhim. Shuning uchun So'fi Olloyor asarlaridagi axloqiy g'oyalar dunyoviy ta'lim muhitida ham ma'naviy-pedagogik manba sifatida qo'llanishi mumkin. Bunda asosiy e'tibor qadriyatning tarbiyaviy mohiyatiga, shaxs kamolotiga ta'siriga va ijtimoiy hayotdagi amaliy natijasiga qaratilishi lozim.

Rivojlantirish yo'llari sifatida So'fi Olloyor asarlari bo'yicha izohli o'quv qo'llanmalar tayyorlash, "Sabot ul-ojizin"dagi axloqiy tushunchalar lug'atini ishlab chiqish, oliy ta'limda "Mumtoz adabiyot va axloqiy tarbiya" mavzusida maxsus seminarlar tashkil etish, pedagogika yo'nalishida axloqiy vaziyatlar bankini yaratish, elektron resurslar va audiokitoblar tayyorlash, interaktiv taqdimotlar, grafik modellar va videodarslar orqali asar mazmunini yoshlar tiliga yaqinlashtirish mumkin. Shu bilan birga, So'fi Olloyor merosini Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Boborahim Mashrab, Abdulla Avloniy qarashlari bilan qiyosiy o'rganish o'zbek pedagogik tafakkuridagi uzluksizlikni ko'rsatadi.

Amaliy jihatdan ushbu merosdan tarbiyaviy soatlarda, ma'naviyat darslarida, murabbiylik faoliyatida, oliy ta'limdagi mustaqil ish va seminar mashg'ulotlarida, yoshlar bilan ishlash dasturlarida foydalanish mumkin. Masalan, oliy ta'lim muassasasida "Halollik va ilm" mavzusida ochiq muloqot o'tkazilib, unda talabalarga akademik halollik, plagiat, sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish, manba ko'rsatish madaniyati va So'fi Olloyor qarashlari o'rtasidagi bog'liqlik tushuntirilsa, bu qadimiy meros zamonaviy muammoga yechim beruvchi tarbiyaviy vositaga aylanadi. Xuddi shuningdek, "Sabr va kasbiy o'sish", "Ustozga hurmat va ilmiy izlanish madaniyati", "Nafs tarbiyasi va raqamli muhit" kabi mavzular yoshlar uchun dolzarb va hayotiy bo'lishi mumkin.

XULOSA

So'fi Olloyor asarlarida axloqiy tarbiya insonni tashqi intizomga bo'ysundirish emas, balki uning qalbi, aqli, irodasi, so'zi va amali o'rtasida uyg'unlik hosil qilish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Mutafakkir merosida axloqiy kamolot sabr, hayo, halollik, adolat, tavozu, ilmga muhabbat, ustozga hurmat, nafsni jilovlash va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlar orqali shakllanadi. Bu fazilatlar alohida-alohida nasihatlar yig'indisi emas, balki shaxsni ma'naviy yetuklikka olib boruvchi yaxlit tarbiyaviy tizimdir.

So'fi Olloyor ijodining dolzarbligi shundaki, u bugungi ta'lim oldida turgan ma'naviy-axloqiy muammolarga tarixiy va milliy asoslangan javob beradi. Raqamli muhitda axborot ko'paygan sari insonning ichki mezoni, vijdoniy nazorati, halolligi va mas'uliyati yanada muhimlashadi. Mutafakkir asarlarida ilgari surilgan ilm va amal birligi, qalb pokligi, nafs tarbiyasi, adolatli muomala va ustoz-shogird an'anasi zamonaviy pedagogikada kompetensiyaviy, aksiologik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan uyg'unlashadi.

So'fi Olloyor merosini ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali kiritish uchun uni faqat tarixiy matn sifatida o'qitish yetarli emas. Asardagi axloqiy tushunchalar zamonaviy hayotiy vaziyatlar, kasbiy mas'uliyat, akademik halollik, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar va yoshlarning real muammolari bilan bog'lanishi zarur. Shunda "Sabot ul-ojizin" va boshqa asarlar yosh avlod uchun uzoq o'tmish yodgorligi emas, balki o'zini anglash, xulqini tuzatish, jamiyatga foydali shaxs bo'lish yo'lida amaliy tarbiyaviy manbaga aylanadi.

So'fi Olloyor qarashlarida axloqiy tarbiya milliy adabiy meros, tasavvufiy tafakkur va pedagogik amaliyot kesishgan nuqtada shakllanadi. Bu merosni ilmiy asosda o'rganish, sharhlash va zamonaviy metodikalar bilan uyg'unlashtirish o'zbek ta'lim tizimida ma'naviy tarbiyani mazmunan boyitadi. Mutafakkir asarlaridagi asosiy

g'oya insonni bilimli qilish bilan birga uni vijdonli, halol, sabrli, adolatli va mas'uliyatli shaxs sifatida kamolga yetkazishdir. Ana shu jihat So'fi Olloyor merosining bugungi ta'lim-tarbiya jarayoni uchun barqaror ilmiy va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qarori. 2019-yil 31-dekabr. Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar. Toshkent.
4. So'fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Nashrga tayyorlovchi R. Zohid. Toshkent: Cho'lpon, 1991.
5. So'fi Olloyor. Sabot ul-ojizin. Nashrga tayyorlovchilar Hoji Po'latqori Muhammad Ali, Mahmud Hasaniy, Mirsolih Qosim. Toshkent: Mehnat, 1991.
6. So'fi Olloyor. Sabotul ojizin sharhi. Ravoyihur Rayhon. Nashrga tayyorlovchi R. Zohid. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2021.
7. Sirojiddinov Sh. So'fi Olloyor ilohiyoti. Toshkent, 2001.
8. Haqqul I. Tasavvuf va she'riyat. Toshkent, 1991.
9. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
10. Boysoatov M. "Sabot ul-ojizin" hikoyatlarining manbalari va matniy tadqiqi. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. 2023. 3-jild, 3-son. 873–879-betlar.
11. Kotibov R. B. So'fi Olloyor asarlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya konsepsiyasi. *Yosh olimlar ilmiy-amaliy tadqiqotlari materiallari*. Toshkent, 2024.
12. Muxanova M. E. So'fi Olloyorning "Sabot ul-ojizin" asarida ustoz va shogirdlik an'analari aks etishi. *Tadqiqotlar*. 2024. 30-jild, 2-son. 164–167-betlar.